

PAPER DETAILS

TITLE: SOSYO-KÜLTÜREL MIRAS TURİZMİ ve TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

AUTHORS: Alpaslan ALIAGAOGLU

PAGES: 50-64

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691567>

SOSYO-KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ ve TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Socio-cultural Heritage Tourism and Examples from Turkey

Alpaslan ALİAĞAOĞLU

Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir
alpaslan25@lycos.com

Özet: Değişim turizmin karakterinde bulunmaktadır. Son yıllarda (1970'li yıllardan sonra) birçok faktörün etkisiyle, turizm olayında normalden kaçıştan öğrenmeye doğru bir eğilim yaşanmaktadır. Bu eğilimle birlikte turizm olayına katılanlar doğa ve kültüre önem vermeye başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı, kültür turizminin gelişen bir parçası olan miras turizmini ele almak ve Türk turizminin gündemine taşımaktır. Miras turizmi miras kültür ve doğanın birlikte ele alındığı bir turizm çeşididir. Ancak konunun kapsamlı olması nedeniyle çalışmada miras turizmi yalnızca sosyo-kültürel açıdan ele alınmaktadır. Çalışma sonucu görülmüştür ki konunun gerek kapsamlı oluşu ve gerekse bu konuda öznel davranılması nedeniyle her geçen gün yeni bir turizm çeşidi ortaya çıkabilmektedir. Konuya Türkiye açısından bakıldığında, ülkemizin uzun tarihi geçmişi nedeniyle, zengin sosyo-kültürel miras turizmi çekiciliklerine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye turizminin, ortaya çıkan bu yeni eğilimden istifade edebilmesi için mekânın yeniden yorumlanmasında fayda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-kültürel miras, Keder Turizmi, Endüstriyel Kültür, Soy-sop Turizmi, Türkiye.

Abstract : Change is of character of tourism. In recent years (after 1970's in partucular), tourism has gone through a tendency, escaping from normal toward learning, due to many factors. So the tourist come to give more importance to nature and culture. The aim of this study is to take heritage tourism up, a developing part of cultural tourism and make it a current issue in Turkish tourism. Heritage tourism is of a kind of tourism which considers culture and nature together. But the subject is very broad in scope, so heritage tourism is dealt with from socio-cultural point of view in this study. The study shows that there will appears a new sort of tourism as time goes on, because the subject is comrehensive and is subjectively treated. When it is htought Turkey in mind, it is seen that our country is rich in socio-cultural heritage attractions thanks to its long history. Therefore, if Turkey is to benefit from newly appeared tourism trend, it is worth reinterpreting the space in Turkey.

Key words: Socio-cultural heritage, Dark tourism, Industrial culture, Legacy tourism, Turkey.

Teslim, Haziran 2004; düzeltme, Temmuz 2004; kabul, Eylül 2004.

Initial submission, June 2004; revised submission, July 2004; Final acceptance; September 2004.

1. Giriş

Bugünkü anlamda turizm yakın zamanların eseridir. Modern turizm özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmıştır ve günümüzde dünyanın en büyük ekonomik sektörü olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda dünyada yaşanan ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlerle birlikte turizm olgusu farklı boyutlar kazanmıştır. Bu değişiklikler uluslararası seyahatleri gerek nitelik ve gerekse nicelik yönünden etkilemiştir. Bugün 1960 ve 1970'li yıllarda yaygın olan, standart kitlesel ve ana motivasyonu deniz, kum, güneş, sörf ve seksten fazla bir şey olamayan geleneksel turizm, yerini daha çok kültür ve doğa eğilimli turizm çeşitlerine bırakmıştır. Böylece 1970'li yıllardan sonra alternatif turizm çeşitleri ortaya çıkmıştır. Ülkemizde turizmden istenilen payın elde edilmesi ve turizmin tüm yıla yayılması alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesine bağlıdır. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz miras turizmidir. Kültür gibi kültürel turizm de karmaşık ve geniş kapsamlıdır. Kültürel turizminin bir parçası olan miras turizmi genel olarak doğal ve sosyo-kültürel miras turizmi olarak iki ana bölüme ayrılmaktadır. Sosyo-kültürel miras turizmi, geniş kapsamlı oluşu nedeniyle miras turizmi ile benzer özelliklere sahiptir. Dolayısıyla bu çalışmada sosyo-kültürel miras turizmi kısmen ele alınmakta; Türk turizm gündemine taşınmaktadır.

2. Veri ve yöntem

Bu çalışmada konular analiz ve sentez metodu ile sistematik olarak ele alınmaktadır. Araştırmada Seaton (1998)'un ölüm turizminde ele aldığı beş ana grup benimsenmekte, bu tipolojiye hapishane tarihi turizmi, komünist miras turizmi eklenmektedir. Konularla ilgili olarak ülkemizden de örnekler verilmektedir. Ayrıca Timothy'nin (1997) miras çekicilikleri soy-sop ve sıra turizminin oluşmasında etkili olmaktadır. Yine Hospers (2002) ve Edwards'ın (1996) endüstriyel miras turizmi tipolojileri konunun oluşturulmasında dikkate alınan diğer çekicilikler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu amaçla konu ile ilgili çeşitli makale, kitap ve yıllık kullanılmıştır.

3. Miras turizmi: tanımlar, ortaya çıkış nedenleri ve başlıca çekicilikler

Günümüzde turizm dünyanın en büyük ekonomisi olarak kabul edilmektedir. “Boş zaman (leisure), zaman ölçütü olarak ele alınırsa, bu esnada yapılan faaliyetler rekreasyon olarak ifade edilir. İş seyahatleri bir yana bırakılırsa, turizm rekreasyonel faaliyetlerin farklı bir şeklidir. Bu farklılık turizmin bölgesel, ulusal ve uluslararası mekânda gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır (Boniface, Cooper, 1994: 1-2). Buna göre turizmi bölgesel, ulusal ve uluslararası mekânda ortaya çıkan rekreasyonel faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür.

Turizm çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Başka bir anlatımla değişen motivasyona bağlı olarak, değişik turizm çeşitlerinden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri kültürel turizmdir. Kültürel turizmi diğer turizm çeşitlerinden ayıran en önemli fark onun öğrenme fonksiyonlu oluşudur. Kültür, insanların düşündüğü (tavır, inanç, fikir ve değerler), yaptığı (davranış ve yaşayış biçimleri) ve oluşturduğu (sanat eserleri, el sanatları, diğer kültürel ürünler) unsurları kapsamaktadır. Dolayısıyla kültür, süreçler (insanların düşünceleri ve yaşama biçimleri) ve bu süreçler sonunda oluşan ürünleri (binalar, el sanatları, sanat ve gelenekler) kapsamaktadır. Bu açıdan ele alınırsa, kültürel turizm, geleneksel kültürel turizmde olduğu gibi, sadece mekân ve anıtların ziyareti değil, ziyaret edilen alandaki yaşam tarzının öğrenilmesidir. Böylece bilgi ve deneyim elde edilmiş olunur. Dolayısıyla kültürel turizm sadece geçmiş kültürlere ait mekân ve anıtların ziyareti değil, aynı zamanda bir bölge veya ülkedeki insanların yaşam biçimi üzerine de kuruludur (Richard, 2001: 7). Çok geniş kapsamlı olan kültürel turizmin gelişen bir parçası da miras turizmidir ve geniş kapsamlı oluş bakımından kültürel turizmle aynı özelliklere sahiptir.

“Yeryüzü üzerindeki en büyük gösteri olarak tanımlanan turizmin hayat kaynağı mirastır” (Boniface ve Fowler, 1993: XI). Miras sözlük karşılığı olarak bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şeyler olarak tarif edilmektedir (Türk Dil Kurumu, 1988: 1029). Miras turizminin birçok tanımı yapılmıştır. Miras turizmi bir nesilden diğerine geçen her türlü kaynağın kullanımını ifade etmektedir. Buna göre halen kullanılmakta olan birçok kolaylık (gazino, eğlence parkı vb.) potansiyel

miras turizmi kaynağıdır (Özgüç, 1998: 160). Başka bir tanım da miras turizmi “odak noktası miras kalan şeyler olan turizm şekli olarak tarif edilmektedir. Miras kalan şeyler de tarihi binalardan, sanat çalışmalarına ve güzel manzaraya kadar değişen anlamlar ihtiva etmektedir” (Yale, 1991: 21). “Miras geçmişin bugünkü kullanımı olarak ele alınırsa, miras turizmi geçmişin turizm için kullanımını ifade etmektedir” (Light, 2000b: 160). Confer ve Kerstetter’den naklen Printice’ye (1993) göre miras turizmi “geçmiş ve bugünü birbirine bağlayan bir şeyin araştırılmasıdır” (Confer, Kerstetter, 2000: 38-57). Naula’ya göre miras turizmi “tarih ile coğrafyanın birleştiği yerdir” (Naula, 1996: 551). Paria ve diğerleri konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Araştırmacılar miras turizmini, spesifik bir sahanın miras değerlerinin dışında, turistlerin algılama ve motivasyonlarına dayandırmaktadırlar. Dolayısıyla miras turizminde asıl olan, turistlerin miras değerlerini kendi miraslarının bir parçası olarak algılamalarıdır. Sadece miras kalan değerlerin nitelikleri düşünüldüğünde, gerçekleştirilen turizm faaliyetleri, turizmin bir alt dalı olan tarihi turizmden başka bir şey değildir (Paria ve diğerleri, 2001:1047-1049).

Günümüzde geçmişe ait değerlerin bu kadar ilgi çekmesi, birden fazla faktörün etkisi altında gelişim göstermiştir. Bunlardan ilki, nostalji güdüsüdür. “Geçmiş koruma güdüsü, insanın kendisini koruması ile ilgili güdüsünün bir parçasıdır. Geçmiş bilmeden gelecekte nereye ulaşabileceğimizi anlamak bu açıdan güçlük taşımaktadır. Geçmiş, bireysel ve kolektif kimliğin zeminini oluşturmakta, geçmişe ait nesneler de kültürel semboller olarak birer anlam kaynağı olmaları açısından önem taşımaktadır. Geçmişten günümüze süregelen süreç, rastlantılara bağlı bir karmaşanın içinden bir süreklilik duygusunun ortaya çıkmasını yol açar. Bu sırada değişim kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkacaktır. Bu da istikrarlı bir anlam sisteminin hem yeniliklerin hem de bozulmaların üstesinden gelmesini sağlamaktadır. Nostalji güdüsü, krizlere uyum sağlamanın önemli bir aracı olarak dikkati çekmekte, toplumsal bir yumuşatıcı rolü üstlenmekte ve güvenin zayıfladığı ya da tehdit altına girdiği bir durumda ulusal kimliği güçlendirmektedir” (Hewison, aktaran Harvey, 1997:107).

Geçmişe ilgiyi arttıran bir diğer faktör de turizm olgusunda daha belirgin bir şekilde varlığını hissettiren globalleşmedir. İnsan hayatı küreselleşmeden etkilendikçe yerel mekanların kültür ve tarihlerinin önemi daha da artmıştır. Bu önem, yerel değerlerin korunması fikrini ortaya çıkarmış, aynı zamanda miras turizmi olgusunun gelişimine katkıda bulunmuştur.

Globalleşme, özellikle sanayiinin ilk gelişim alanlarında sanayiinin gerilemesine etki etmiştir. Sonuçta sanayileşmeye ait yapılar ve kalıntılar, sanayi alanları, binalar miras turizmi açısından görülmeye değer alanlar haline gelmiştir.

Miras turizminin ortaya çıkış nedenlerinden biri de toplumda meydana gelen sosyal değişimdir (Williams, 1998:185). Bu değişime bağlı olarak, Batılı ülkelerde modern turist tipi (post-mass) veya “yeni orta sınıf” (new middle class) diye adlandırılan bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu sınıfın ortaya çıkışı, sosyal sınıfların kendilerini diğer sosyal sınıflardan eğitim, meslek ve tüketim açısından farklı kılma isteklerinin bir sonucudur. Başka bir anlatımla “yeni orta sınıfın” Amerikan psikolog Maslow’un güdüler sıralamasında, kendini gerçekleştirme güdüsü ile ilgili olduğu söylenebilir. Maslow güdüler sıralamasını beş farklı gruba ayırmıştır. Buna göre kendini gerçekleştirme güdüsü, yaşam ihtiyaçları, güvenlik ihtiyaçları, bağlanma ve sevgi ihtiyaçları ve benlik ihtiyaçlarından sonra en son ihtiyaçtır. Her ihtiyacın etkili olması ancak kendisinden sonra gelen ihtiyacın karşılanması ile mümkündür. Daha alt düzeydeki güdünün karşılanması doyuma yol açarken, kendini gerçekleştirme güdüsü ortadan kaybolmayan bir ihtiyaçtır. Birey bu güdüsünü nedenli çok doyurursa, bu yöndeki davranış ve istekleri de o oranda artacaktır (Doğan, 1987: 17-18). Bu şekilde ortaya çıkan farklı davranış ve istekler turizm tüketimini de etkilemiştir (Richards, 1996:266). Başka bir deyişle miras turizmi, yeni ortaya çıkan bu sınıfı diğer sosyal sınıflardan farklı kılmaktadır. Böylece modern ve postmodern turist tipi gelişim göstermiştir. Modern turist tipi “eski turizm” (old tourism) anlayışını nitelendirmekte iken, postmodern turist tipi “yeni turizm” (new tourism) anlayışının gelişimine neden olmuştur. Eski turizm anlayışında kitlesel tüketim (fordist kitlesel tüketim) ağırlıklı iken, yeni turizmde post fordist tüketim önem kazanmıştır. Kitlesel tüketimde üretici önemli yere sahip olup, üretilenler ise birbirine benzemektedir. Oysa post fordist tüketim anlayışında üreticiden çok tüketici

istekleri ön plana çıkmış, üretilenler farklılaşmış ve çeşitlenmiştir (Urry, 1990:14, Shaw ve Williams, 1994:174-197). Bu turizm türünde öğrenme ve keşfetmeye ait duygular esas motivasyon kaynağını oluşturmaktadır (Light, 2000b: 160). Bu nedenlerle turizmde sıradanlıktan uzaklaşma ve kendini kültürel açıdan zenginleştirmeye doğru bir eğilim ortaya çıkmıştır (McCain ve Ray, 2003:714).

Çekicilikler turizmin temelini oluşturmaktadır. Bunlar olmadıkça turistin belirli yerlere gitmesi için motive olması güçtür (Rabinson, 1976:40). Turizmin arz kaynakları veya temel unsurları olarak da tanımlanan çekicilikler (Özgüç, 1998:46) miras turizmi için de geçerlilik taşımaktadır. Miras turizmi birden çok çekiciliğe sahiptir. Aynı zamanda miras turizminin her bir türü kendine has çekicilik taşımaktadır. Genellikle miras turizmi ile ilgili çekicilikler, birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu araştırmacılardan biri de Printice' dir. Printice, miras turizmi çekicilikleri tipolojisinde (1994) konuyu dokuz alt başlık altında değerlendirmiştir.

- Doğal tarih ve ilmi çekicilikler: Doğal koruma alanları ve patikaları, hayvanat bahçeleri, akvaryumlar, yabani hayat ve soyu tükenmekte olan tür parkları, teknoloji merkezleri, bilimsel müzeler, jeomorfolojik ve jeolojik öneme sahip alanlar (mağara, boğaz, diklik ve şelaleler).
- Tarımsal ve endüstriyel çekicilikler: Çiftlikler, tarım müzeleri, çeşitli maden ocakları, maden çıkarım alanları, fabrikalar, bira fabrikaları, damıtma binaları ve endüstriyel müzeler.
- Ulaşım çekicilikleri: Ulaşım müzeleri, mevcut buhar demiryolları, kanal ve rıhtımlar, korumaya alınmış gemiler, hava ulaşım araçlarıyla ilgili sergiler.
- Sosyo-kültürel çekicilikler: Tarihi yerler, kırsal ve endüstriyel yaşam müzeleri, giyim-kuşam müzeleri.
- Bina edilmiş çekicilikler: Köşk, konaklar, dini binalar (katedral, kilise ve tapınaklar, cami ve medreseler).
- Askeri çekicilikler: Kaleler, savaş alanları, deniz kuvvetlerine ait limanlar ve askeri müzeler.
- Manzara çekicilikleri: Tarihi şehir ve köy görünümü, miras kıyıları ve denizsel görünüm.
- Artistik çekicilikler: Galeri, tiyatro, konser salonları, konserler ve sanat festivalleri.
- Tarihi kişilerle ilgili çekicilikler: Yazar, sanatçı, besteci, siyaset adamı, askeri lider ve popüler kültür liderlerinin evleri ve çalışma yerleri (Williams, 1998: 183) olarak sıralanabilir.

Timothy miras turizmi çekiciliklerini başka bir açıdan ele almaktadır. Yazara göre ortak miras dünya, ulusal, yerel ve kişisel turizm deneyimleri kazandırabilmektedir. Buna göre dünya, ulusal, yerel ve kişisel miras turizmi çekiciliklerinden söz edilebilir. Ancak bunlar arasında sınırın kesin olmadığı açıktır. Çünkü bir kişi tarafından dünya miras turizmi çekiciliği olarak kabul edilen bir çekicilik, başka bir kişi tarafından kişisel bir çekicilik olarak kabul edilebilir (Timothy, 1997: 752).

Doğaner konuyu coğrafi miras açısından ele almaktadır. “Coğrafi miras ne sadece doğal ne de kültürel mirastır; insanın olduğu her yerde korunmaya değer her doğa parçasını içerir. Bu mekana miras karakteri kazandıran doğa ve kültürün zaman süreci içinde karşılıklı etkileşimidir.” Coğrafi mirası fiziki ve kültürel coğrafi miras olarak ele almak gerekir. Bunların her biri farklı alt dallara sahiptir. Örnek olarak jeomorfolojik miras kavramı, kıyı mirası (falez, plaj, kıyı oku, tombolo, kıyı kumulu, ria, kıyı kordonu, delta), karstik miras (mağara, obruk, düden, traverten terasları) ve volkanik mirası (piroklastik koniler, kaldera, maar) kapsamaktadır. Yine suyla ilgili miras kaynakları mevcut olduğu gibi biyotik miras kaynakları da vardır. Kültürel coğrafi miras ile ilgili olarak miras kentler, miras kasabalar, miras köyler, endüstriyel miras, sualtı kültürel mirası, miras savaş alanı, miras yollar gibi kavramlar tanımlamak ve bunların sayısını artırmak mümkündür (Doğaner, 2003: 3)².

4. Sosyo-kültürel miras turizm çeşitleri

Sahip olduğu farklı çekiciliklere bağlı olarak, kültürel miras turizminin değişik çeşitleri belirmiştir. Bunları “Keder Turizmi”, “Endüstriyel Miras Turizmi” ve “Soy-Sop Araştırma ve SılaTurizmi”, “şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlar arasında en yaygın olanı “Keder Turizmi”dir. Bu nedenle bu alt dal kendi arasında birtakım alt dallara ayrılmıştır.

4.1. Keder turizmi (ölüm turizmi)

Keder turizmi (dark³ tourism, thanatourism⁴, black tourism, black spot) ölüm, felâket ve yokluk ile ilgili turizm şekli olarak 1990’lı yıllarda, Lennon ve Foley tarafından geliştirilmiştir. Terim yakın veya uzak geçmişte meydana gelen ölüm ve üzüntünün turizm maksadıyla tüketilmesi anlamına gelmektedir. Keder turizmi kimliğini postmodernlikte bulmaktadır. Postmodernlik gelişen teknoloji sayesinde zaman ve mekân arasında yakınlaşma, modernliğe duyulan endişe ve eğitime verilen önem gibi başlıca özelliklere sahiptir. Modernlik, Titanik’in batmasına engel olamadığı gibi teknik icatlar Yahudi kamplarının oluşturulmasında da kullanılabilmiştir. Yine I. Dünya Savaşı modern teknolojiyi ve bu teknolojinin insanlık açısından dehşet verici sonuçlarını açıkça ifade etmektedir. Postmodernlikte eğitimsel elemanlar farklı şekillerde üretilmekte (müzeler gibi) ve bu elemanlar turizm yoluyla ticari amaç için kullanılabilir. Geçmişte meydana gelen birçok savaş veya keder alanı mevcuttur. Bu olay ve alanların ölüm turizmine dahil edilmesi, onların ancak eğitici olmaları, farklı olarak üretilmeleri ve ticari olarak kullanılmaları ile mümkün görünmektedir. Yine keder turizminde zamansal mesafenin yakın olması zorunlu görülmektedir. Yani olayların yaşayan insanların hatırlama mesafesinde olması ve modernlik ve onun sonuçları için kuşku ve endişe verici olması gerekmektedir. Bu bağlamda eski veya orta çağda yaşanmış bir olay keder turizmi kapsamında ele alınmamaktadır. Bu konuda başlangıç tarihi Titanik gemisinin battığı yıl olan 1912 yılı olarak kabul edilmektedir (Lennon ve Foley: 2000: 11-12).

Keder alanlarının turizm bakımından önemi, onların kötü ününe, ölümlerin acımasızca gerçekleştirilmesine, tarihi rejimin adaletsizliğine veya bu rejimden etkilenenlerin üzü ve sempatanlarının mevcut olup olmamasına bağlı olarak artış göstermektedir (Tunbridge ve Ashworth, 1996: 104-105). Bunlara aynı alanların, ülkelerin var oluşundaki önemleri, bu alanlarda hayatını kaybedenlerin sayısı ve kahramanlıkları eklenmelidir.

Seaton’a göre keder turizmi “sembolik veya gerçek ölüm alanlarına seyahati” ifade etmektedir (Seaton, 1999: 131). Yazar tarafından geliştirilen keder turizmi tipolojisi beş ana başlık altında toplanmaktadır.

Ölüm anını (veya çok yakın bir zamanı) seyretmek için yapılan seyahatler bu tipolojinin ilk elemanıdır. Roma zamanında gladyatörlerin ölüm kavgalarını veya suçluların halk huzurunda asılmasını seyretmek bu türe dahil edilmektedir (Seaton, 1999: 131). Bu türe bir başka örnek daha çok Amerikan filmlerinde görülen, suçluların elektrikli sandalyede cezalandırılması olayı verilebilir.

Oluş zamanından sonra kitlesel veya bireysel ölüm alanlarına seyahat bir başka çeşit olarak ortaya çıkmaktadır. Bu grup seyahat en yaygın olanıdır ve çeşitli şekillerde ortaya çıkmakta; farklı şekilde adlandırılmaktadır. Buna göre vahşet alanlarına seyahat (Örnek olarak Auschwitz holocaust toplama kampı (Polanya)), felâket alanlarına seyahat (Örnek olarak M.Ö. 79 yılında Pompei volkanının püskürmesiyle oluşan alan 1748’de ortaya çıkarıldıktan sonra önemli bir turizm alanı olmuştur.), ünlü kişilerin ölüm alanlarına seyahat (örnek olarak Dallas’ta Kennedy’nin suikast alanı, Graceland’da Elvis Presley’in öldüğü yere seyahat) ve savaş alanlarına seyahat (Örnek olarak Waterloo, Amerikan İç savaşları ve I. ve II. Dünya savaşları vb.) gibi farklı seyahat türleri mevcuttur.

Üçüncü grubu, özel ölümlerin veya ölülerin, ölüm olayının yaşandığı yerden uzak olan alanlarda sembolik kalıntıları veya maddi kanıtlarını (ölülerin silahları veya kanlı giysi kalıntıları) görmek oluşturmaktadır. Nitekim Battista rejimine karşı koyan devrim kahramanlarının kanlı giysileri Küba Devrim Müzesinde sergilenmektedir.

Dördüncü grubu ölülerin gömüldüğü alanları veya bunlara ait anıtları oluştururken, son grubu temsili ölüm alanları oluşturmaktadır. Temsili ölüm alanları dini nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu gruba Ester'de Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi örnek olarak verilmektedir (Seaton, 1999: 131). Seaton'un keder turizmi çekicilikleri dikkate alındığında farklı keder turizm çeşitlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar "Anında Ölüm Turizmi", "Sonradan Ölüm Turizmi", "Dini-Simgesel Ölüm Turizmidir". "Sonradan Ölüm Turizmini" de alt gruplara ayırmak mümkündür. Bunlar ise "Vahşet Alanları Turizmi", "Felâket Alanları Turizmi", "Savaş Alanları Turizmi" ve "Suikast ve Esrarengiz Ölüm Alanları Turizmi" şeklinde sıralanabilir. Türkiye bu konuda önemli çekiciliklere sahiptir. Dini Simgesel Ölüm Turizmi, sünni olmayan Müslümanlar için de söz konusudur. Her yıl muharrem ayının onuncu gününde Hz. Hüseyin'in ölümü Caferiler tarafından temsili olarak gerçekleştirilmektedir. Şebih adı verilen temsilde, Hz. Hüseyin'in Medine'den çıkarak Küfe şehrinde taraftarlarıyla buluşmaya gitmesi ve 680 yılında yanındakilerle birlikte Kerbela'da katledilmesini canlandırmaktadır. Temsilde Medine'den çıkış, yolculuk ve Fırat kenarında su için yapılan savaş anlatılmakta ve bu esnada Emevi ordusunun Hz. Hüseyin'e uyguladığı şiddet ve aşağılayıcı tutum, seyircilerin katılımı ile lanetlenmektedir (Özgündüz, 2004: 88).

Ülkemizde vahşet alanları bulunmaktadır. Bu konuda hemen akla Ermeni çetelerinin 1912-1915, 1918-1920 dönemlerinde yaptığı soykırım gelmektedir. Soykırım 1895 yılında başlamış fakat yukarıda söz edilen dönemlerde yoğunlaşmıştır. Erzurum, Kars, Ardahan ve Van çevreleri soykırım olayının gerçekleştiği başlıca alanlardır. Bütün bu katliamlar sonucu yaklaşık bir milyondan fazla Türk nüfusu hayatını kaybetmiştir. Bugün çeşitli vesilelerle yapılan kazılar (Erzurum-Yeşilyayla, Hasankale-Çiçekli, Iğdır-Obalar, Kars-Subatan) yıllar önce yapılan bu vahşeti gözler önüne sermiştir. Yörede vahşet bu nedenle Ermenilerle eş anlamlı bir kelime olarak görülmektedir (Solmaz, 2001). Ermenilerle birlikte vahşetin diğer sorumluları, Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD gibi modern dünyanın önde gelen ülkeleridir.

Kuşkusuz ülkemizde Pompei benzeri felâket yaşanmamıştır. Fakat depremler yaşanmış ve bunlar hafızalara kazınmış ve keder anıları mekanik olarak, kitap, resim, fotoğraflarla üretilmiştir. Suikast ve esrarengiz ölüm alanları turizmine ise, Abdi İpekçi, Uğur Mumcu, Ahmet Taner Kışlalı gibi isimler örnek verilebilir. Yazar ve bilim adamı olan bu kişiler her yıl ölüm alanlarında veya mezarlarında anılmaktadırlar.

Türkiye savaş alanları turizmi için önemli çekiciliklere sahiptir. Bu durum ülkemizin jeopolitik konumundan kaynaklanmıştır. Ülkemiz çeşitli nedenlerle, sıcak denizlere inmek, önemli petrol sahalarına sahip olmak ve doğuya en kestirme yoldan ulaşmak gibi nedenlerle zaman zaman savaşa sahne olmuştur. Bu savaşlardan biri de Çanakkale savaşlarıdır. 1915'de başlayan Çanakkale savaşları, kara ve deniz savaşları olarak iki dönemde gerçekleşmiş ve aynı yılın sonuna kadar devam etmiştir. Seddülbahir, Arı burnu ve Anafartalar başlıca kara savaşlarıdır. Çanakkale savaşları denilince akla Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı gelmektedir. Park Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakası boyunca uzanan Gelibolu yarımadası üzerinde bulunmaktadır. Milli parkın sınırını Gelibolu yarımadasının Ece limanı ile Akbaş iskelesi arasında çekilecek bir hat oluşturmaktadır. Milli park bu hattın güneybatı kesimini kapsar. Yaklaşık 33 bin ha alan kapsayan sahasının tümü 26 Mayıs 1973 günü ve 7/6477 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile orman rejimine alınmış, 2 Kasım 1973 günü Orman Bakanlığının onayı ile milli park olarak ayrılıp ilan edilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 1981)⁵.

Gelibolu Tarihi Milli Parkının asıl kuruluş amacı kuşkusuz turizm değildir. Ancak alan dünyada eşine ender rastlanan savaş alanları turizmine örnek olabilecek tipik çekiciliklere sahiptir. Bunlar siperler, şehitlikler, mezarlıklar ve anıtlardır. Park dar alanda 500 bin askerin fiilen savaşa katıldığı nadir alanlardan biridir. Çok şiddetli geçen savaşlarda İngiliz Milletler Topluluğu 36 bin ölü, Türkler ise 55 127 şehit vermiştir (Çanakkale Seramik, 1995: 17, 105). Yarımada bulunan 31 savaş mezarlığında 22 bin mezar vardır. Ancak bunların 9 bin kadarı tanımlanabilmiştir. Geriye kalan 13 bin kişi ise teşhis edilemeyen mezarlıklarda yatmakta ve kalıntıları dahi bulunamamış olan 14 bin kişi

ile birlikte yarımada'nın uç burnundaki İngiliz, Avustralya ve Hintli anıt mezarlarında adları tek tek yazılarak anılmaktadır (Çanakkale Seramik, 1995: 17).

Alan tarihi geçmişi nedeniyle keder turizminde, dolayısıyla da savaş alanları turizminde, önemli olan başka özelliklere de sahiptir. Bunlardan biri anı ve anımsamaktır. Hal böyle olunca alanı gezerken duygusal olmamak mümkün değildir. Milli parkı ziyaret eden bir öğrencinin duyguları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

“Çanakkale bambaşka bir yer. Çanakkale’ye gitmeden 1915’te olan olaya savaş der geçeriz. Aslında Çanakkale mahşerdir. Bu mahşeri en iyi tanımlayan yerler şehitlikler ve müzelerdir. Küreklerde, bakır su bardaklarında bulunan kurşun delikleri metrekaresine düşen 2000 kurşunun kanıtıdır. Bu kurşunların pek çoğu da ismini dahi bilmediğimiz aziz şehitlerimizin üzerindedir. Şehitlikleri dolaşırken ve on sekiz yaşında hayata göz yuman gençleri görünce insanı tarif edilmez bir ürperti sarıyor, duygusallaşıyor ve her şeyi sorgulamaya başlıyor. Bu vatan için kimlerin şehit olduğu, Anzakların⁶, Yeni Zelandalıların Çanakkale’de niye bulunduklarını, niye öldükleri, bunların hepsini bir anda düşünebiliyorsunuz.

Ayrıca yeri ve mezarı belli olan şehitlerimiz kadar, yeri belli olmayan, öldüğü yerde kalan şehitler vardır. Buralarda karayolları çalışmaları veya çiftçinin tarlasını sürerken öldüğü gibi elinde mavzeriyle yatan bir asker iskeleti bulunabiliyor.

Yani öyle kanlı bir savaş olmuş ki iki kurşun havada çarpışmış, o kadar insan şehit olmuş ki ölenler olduğu yerde kalmıştır”

Keder turizminin bir başka özelliğinin modernliğe karşı duyulan kuşku olduğu yukarıda ifade edilmişti. Burada modern dünya Batı Medeniyeti olarak ele alınırsa, Mehmet Akif’i, dolayısıyla İstiklal Marşı ve Çanakkale şehitleri şiirini hatırlamamak mümkün değildir. Şair Çanakkale Şehitleri adlı şiirinde:

Şu boğaz harbi nedir? Var mı dünyada eşi?
En kesif orduların yükleniyor dördü beşi,
-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara’ya-
Kaç donanma sarılmış ufacık bir karaya:
Ne hayasızca tahaşşüd ki ufuklar kapalı !
Nerde-gösterdiği vahşetle “Bu: bir Avrupalı”.

Şair İstiklal Marşının bir kıtasında modern dünyanın (Batı medeniyetinin) ne demek olduğunu güzel bir şekilde açıklamaktadır (Safahat: 461):

Garbın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma ! Nasıl böyle bir imanı boğar,
“Medeniyet !” dediğin tek dişi kalmış canavar?

Keder turizminin bir başka özelliği ders verici niteliğe sahip oluşudur. “Türk Ulusu Çanakkale savaşları sayesinde düşmanını tanımış ve düşmana kendini tanıtmıştır” (Ertan, 2001: 47). Atatürk’ün “Bütünüyle bir Türk Abidesi olan yarımada, günümüzün genç ve gelecek kuşaklarına barışın değerini savaşın vahşetini gösteren tarihi bir mekândır.” sözü ile Çanakkale Savaşının tarihi önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Yine askeri açıdan bakılırsa, tarihçiler arasında savaşın ders verici etkileri konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Gelibolu çıkarması 6 Haziran 1946 yılında gerçekleştirilen Normandiya çıkarması için de ders verici nitelikte olmuş, bu çıkarmanın yanlışları Normandiya’da tekrarlanmamıştır. Aynı özellik Arjantin ile Birleşik Krallık arasında gerçekleşen Falkland adaları savaşı için de geçerli olmuştur (Kurat, 2001: 72-77).

“Çanakkale, yeni Türkiye’nin önsözü” (Dağlarca, aktaran Uzuner, 2001: 11) olarak kabul edilirse, Afyonkarahisar ve çevresi de ikinci baskıya, ancak kısa olmayan, önsöz olmalıdır. Bu çevrede bulunan Başkomutanlık Tarihi Milli Parkı Batı medeniyetinin ülkemizde son çırpınışları veya tükenişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Başkomutanlık Tarihi Milli Parkı, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı gibi savaş alanları turizmi açısından ülkemizin önemli alanlarından biridir. Milli park Kocatepe ve Dumlupınar bölümleri olmak üzere iki ayrı alanda, 2873 Sayılı Milli Parklar Kanununa uygun olarak, 22. 8. 1981 Tarih ve 8/3580 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuştur.

Milli parkların amacı doğal, kültürel ve tarihi değerleri gelecek nesillere aktarmaktır. Bu bağlamda Başkomutanlık Tarihi Milli Parkı, Ulu Önder Atatürk, silâh arkadaşları ve kahraman Mehmetçğin, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebelerinde elde ettikleri kesin zaferin hatıralarını gelecek nesillere aktarmak gibi bir işleve sahiptir. Savaş alanları (siperler ve diğer harp izleri), şehitlikler ve anıtlar milli parkın en önemli çekiciliklerini oluşturmaktadır. Siperler ve harp izleri özellikle Kocatepe bölümünde yoğunluk kazanmıştır. Şehitlikler, savaş alanı kültürel görünümünün önemli bir parçasıdır. Milli park dışında da rastlanan şehitliklerin Milli park sınırı içinde kalan başlıcaları Yüzbaşı Agah Efendi Şehitliği (Kurtkaya mevki), Yıldırım Kemal Şehitliği (Yıldırım Kemal) ve Yüzbaşı Sekip Efendi Şehitliğidir (Çalköy). Parkta şehitliklere ait anıtlar bulunduğu gibi, yapılan savaşları canlandıran birtakım anıtlar da mevcuttur. Fakat bunların en önemlisi Ulu Önder Atatürk’ün Kocatepe’ye çıkışını canlandıran Kocatepe anıtıdır. Dört ton ağırlığındaki bronz anıt, kaidesi ile birlikte 7.5 metre yüksekliğe sahiptir (Aliağaoğlu, 2004: 200-201).

Konu keder veya üzüntü veren geçmiş olunca akla başka çekicilikler de gelmektedir. Bunlardan biri de hapishanelerdir. Dolayısıyla “Hapishane Tarihi Turizminden” söz etmek mümkündür (Strange ve Kempa, 2003: 387). Alcatraz ve Robben Adası bu konuya güzel bir örnektir. Bunların tarihi fonksiyonları dışında, ortak özellikleri bulunmamaktadır. Yine bunlar iki ülkenin farklı tarih ve modern politik görünümünü ifade etmektedirler. Her iki alanda da müzeler kurulmuştur. Alcatraz’ın suçluları devletin cezai kurallarına karşı gelenler oldukları halde (ünlü gangster Al Capone gibi), Robben adasının ünlü Güney Afrika Cumhuriyetinde ırk ayrımcılarının en büyük düşmanı olan Nelson Mandela nedeniyle ortaya çıkmıştır. Yine Alcatraz ABD’de 1960’lı yıllarda ceza reformistlerinin ayıbı olarak görülürken, Robben adası ırkçı adaletsiz rejimin sembolü olarak durmaktadır (Strange, ve Kempa, 2003: 387-405).

Ülkemiz hapishane tarihi turizmi açısından önemli çekiciliklere sahiptir. Bunlardan akla ilk gelenler Sultan Ahmet ve Sinop cezaevleridir.

Sultan Ahmet cezaevi, İstanbul’un erişilebilirliği (accessibility) dikkate alınmazsa, turizmin üç A’sından (attractions, accessibility, accomodation) ikisine, çekicilik (attractions) ve konaklamaya (accomodation), sahip bulunmaktadır. Cezaevi Nazım Hikmetten, Aziz Nesine, Kemal Tahir’den Necip Fazıl Kısıküre’ye kadar ülkenin ünlü yazarlarını ve siyasilerini bir zamanlar konuk olarak ağırlamıştır. Eski adı Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi olan Sultan Ahmet Cezaevi, 1994 yılında Four Seasons Hotels & Resort şirketi ile yapılan işletme anlaşması ile 1996 yılının eylül ayında beş yıldızlı otel olarak işletmeye açılmıştır. Böylece eski bir cezaevi olması ile çekicilik özelliğine sahip olan cezaevi, otel oluşu ile de konaklama işlevine de sahip olmuştur (www. msnbc-ntv.com.tr).

Sinop cezaevi şehrin adıyla özdeşleşmiştir. Cezaevi Sinop kalesinin güneybatısında İç kalenin ortasında yer almaktadır. Uzun süre tersane ve zindan olarak kullanılan İç kale, 1887 yılında cezaevine dönüştürülmüştür. Ancak bundan çok eski tarihlerde Sinop kalesinin cezaevi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda en eski kayıt 1568 tarihlidir. Bu dönemde meydana gelen çok sayıda ayaklanmaların birinde İbrahim ve Mehmet adlı iki medrese öğrencisi yağmacılık suçu nedeniyle kaleye hapsedilmiştir.

Cezaevi çeşitli tarihlerde şehre uğrayan gezginlerin de uğrak yeri olmuştur. Bunlardan Evliya Çelebi 1640 yılında şehri anlatırken cezaevinden de bahsetmektedir: “Büyük ve korkunç kaledir. 300 demir kapısı dev gibi gardiyanları, kolları demir parmaklarla bağlı ve her birinin bıyığından on adam asılır nice asılı mahkumları vardır. Burçlarında gardiyanlar ejderha gibi dolaşır. Tanrı korusun oradan mahkum kaçırmak değil, kuş bile uçurtmazlar”.

Tarihi cezaevinin konuk listesi her dönem kabarık olmuştur. Konuklar arasında 1713'te Kırım Hanı Devlet Giraydan başlayıp, Refik Halit Karay, Mustafa Suphi, Burhan Felek ve Zekeriya Sertel'e kadar uzanır. Cezaevi 1932'de Sabahattin Ali'yi de konuk etmiştir.

Deniz kenarında olduğu halde deniz görmeyen mahkumlara Sabahattin Ali şöyle seslenmiştir: “Göremezsün bile denizi, yukarıya çevir yüzü”.

Burada mahkumların dünyasına katılan iki şey bulunmaktadır: Özgürlükten uçarak gelen martılar ve bahçe duvarında açan kır çiçekleri... Çünkü o dönemde Sinop cezaevini girilir ama çıkılmazdı.

1996 yılında şehirde E tipi kapalı cezaevi yapılıncı Sinop cezaevi ve tutukluları buraya nakledilmiştir. 1999 yılında Adalet Bakanlığında Kültür Bakanlığına devredilen ve 2000 yılında müze durumuna getirilen tarihi Sinop cezaevi, artık hapisane tarihi turizmi için hizmet etmektedir. Cezaevi bugün yirmi yıl gardiyanlık yapmış olan Pala adlı rehber tarafından gezdirilmektedir. Cezaevinde 11'i küçük 37 koğu, 21 hücre ve 64 gözlem hücresi bulunmaktadır. Gözlem hücrelerinde siyasi hükümlü ve idamlıklar barınmaktaydı ([www. sinop.adelet.gov.tr](http://www.sinop.adelet.gov.tr), [www. sinoplu.com](http://www.sinoplu.com)).

Ülkemizde hapisane tarihi turizmi için kuşkusuz başka çekicilikler de vardır. Bunlardan biri Yassıada'da bulunan cezaevidir.

Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koyması ile zamanın başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Mili Birlik Komitesi tarafından Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanında öteki Demokrat Parti sorumlularıyla birlikte yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Onaylanan karar 17 Eylül 1961 tarihinde, İmralı'da saat 13.05'de yerine getirilmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1091).

Rejimlerin düşüşü veya yıkılması bir başka keder turizm türünün ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu da “Komünist Miras Turizmdir”. Komünist miras turizmi “Eski rejim (burada komünizm) ve onun çöküşü ile ilgili mekân ve görünümünün turizm maksadıyla tüketilmesi” (Light, 2000a: 148) olarak tarif edilmektedir. Esasen komünizmin kendisi turistik çekiciliktir. Farklı politik sistemleri görmek ve deneyime sahip olmak öteden beri insanların ilgisini çekmiştir. Bugün bu olguya, komünizmin maddi kalıntıları, yani Berlin duvarı, komünist liderlere ait heykel ve anıtlar (Budapeşte parkı gibi) ve totaliter rejimin simgesi olan halk meclisleri (Romanya'da Bucharest Halk Meclisi gibi) gibi çekicilikler de eklenmiştir (Light, 2000a: 157-176). Bunlardan Bükreş Halk Meclisi, Bükreş şehrsel görünümünde (cityscape) totaliter rejimin bir ifadesi olmuştur. Meclis 1980'li yıllarda yapılmıştır ve yaklaşık 6.3 hektar kadar alan kaplamaktadır. Bina 276 m uzunluğa, 86 m yüksekliğe sahip olup, 1000 odadan oluşmaktadır. Başka bir anlatımla meclis Çavuşesko'nun otoritesini başkentte kalıcı kılmak amacını taşımaktadır (Light, 2000b: 149). Şehirde komünist miras turizmi ile ilgili bir başka çekicilik ise Piața Revoluției, yani Devrim Meydanıdır. Alanın önemi devrimin burada meydana gelmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir anlatımla meydan Çavuşesko'nun son konuşmasını yaptığı, insan selinin baskısı karşısında helikopterle kaçmak zorunda kaldığı yerdir. Yine burası Çavuşesko destekçileri askeri kuvvetler ile karşıtlarının yoğun savaşa tutuştuğu yerdir. Dolayısıyla çatışmanın izleri yakınlarda bulunan binalarda kurşun izleri olarak ortaya çıkmıştır (Light, 2000b: 150).

Kuşkusuz komünist miras turizm çekiciliklerine ülkemizde rastlanmamaktadır. Ancak gerek tarihi nedenler ve gerekse coğrafi yakınlık dolayısıyla bu rejim mirasının etkisi ülkemizde hissedilmektedir. Bunlardan biri zamanın komünist rejiminin baskıcı tutumu yüzünden 1989 yılında Bulgaristan'dan ülkemize göç etmek zorunda kalan soydaşlarımızdır. Yine komünist mirasın etkileri başka şekillerde de ülkemizi etkilemektedir. Bunlardan akla ilk gelen seks turizmidir. Ancak burada diğer ülkelerde ortaya çıkan seks turizmi ile farklılıkların mevcut olduğu görülmektedir. Bu farklılık ise seks turizminde esas öge olan kadının yer değiştirmiş oluşudur. Başka bir ifadeyle seks turizminin⁷ gelişmiş olduğu ülkelerde (Küba, Tayland, Filipinler gibi) kadın nüfus sabit iken, ülkemiz için tersi bir durum söz konusu olmaktadır. Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile ortaya çıkan yeni Cumhuriyetlerden ülkemize yönelen kadın nüfusun bir kısmı seks turizmine katılmaktadır. Konu tartışma konusu olabilecek nitelikte olmasına karşın-çünkü gelen kişiler para kazanmak amacıyla

gelmektedir-gelenlerin konaklama tesislerinden istifade ettikleri de bilinmektedir. Dolayısıyla burada iş turizmi kavramına yakınlık söz konusudur.

4.2. Endüstriyel miras turizmi

Endüstriyel miras turizmi endüstriyel anıtlar çevresinde gelişen yeni bir turizm çeşididir. Başka bir anlatımla, endüstriyel miras turizmi “erken zamanlarda endüstrileşme süreci sonucu ortaya çıkan insan yapımı mekânlar, binalar ve manzaralar üzerine kurulu turistik faaliyetlerin gelişimi ile ilgilenen” miras turizminin bir çeşididir (Edwards, 1996: 342). Zamanla güzellik anlayışında değişim yaşanmış, çirkinin güzelliği fikri ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle endüstriyel miras turizmini “sanayide gerilemenin güzel duyusu” (aesthetics of deindustrialization) veya “manzara olarak gerilemenin güzel duyusu” (aesthetics of scenery in decline) olarak da tanımlamak mümkündür (Edwards, 1996: 343).

1960’lardan itibaren Avrupa’daki geleneksel endüstri bölgelerinde sanayi, gerileme süreci içine girmiştir. Avrupa’da yaşanan bu değişim, Avrupa toplumunun endüstri toplumundan hizmet toplumuna dönüşümü sonucu meydana gelmiştir. Yani insanlar zenginleştikçe, yiyecek ve sanayi ürünlerine olan taleplerinden çok, hizmet (örnek olarak turizm) sektörüne olan ihtiyaç artmıştır. Ayrıca “Yaşam Dönüşüm Modeline” (Life Cycle Model) göre ürünler standartlaştıkça, üretimin mekânsal koşulları değişmekte, üretim yüksek işçi ücretlerinin bulunduğu alanlardan düşük ücretlerin bulunduğu alanlara kaymaktadır. Böylece sanayide yaşanan gerilemenin ortaya çıkardığı duraklama, çeşitli girişimlerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu girişimlerden biri yeni bir turizm çeşidi olan “Endüstriyel Miras Turizmi” veya “Endüstriyel Kültür” dür. Endüstriyel miras turizmi erken zamanlarda gelişme gösteren endüstrileşme sürecinin ortaya çıkardığı coğrafi görünüm (landscaper), bina ve insan eseri ortaya çıkan eserler üzerine faaliyetleri ifade etmektedir.

Endüstriyel miras turizminin kökeni, modern sanayi devriminin doğum yeri olan, sanayinin daha erken gerileme sürecine girdiği İngiltere olmuştur. Bu tür faaliyetler 1980’li yıllarda sık olmayan bir şekilde İngiltere’de uygulanmış, 1990’lı yıllarda ise Almanya’da Ruhr Sanayi alanında uygulamanın başarılı olmasıyla birlikte giderek yaygınlaşmıştır. Bugün bu tür faaliyetler Birleşik Krallık, Almanya, Hollanda, Belçika, Avusturya, Fransa, İspanya ve İtalya gibi modern sanayinin öncü ülkelerinde yaygındır. Hatta bu maksatla 1999 yılında “Avrupa Endüstriyel Miras Güzergâhı” belirlenmiştir. Bu güzergâh Birleşik Krallıkta Ironbridge’den başlamakta, Almanya’da Ruhr kömür havzasında sona ermektedir. Güzergâh üzerinde bölgenin kömür ve çelik endüstrisinin tarihi varlıklarının yer aldığı 19 yerleşme bulunmaktadır.

Her turizm çeşidi gibi endüstriyel miras turizmi de birtakım çekiciliklere sahiptir. Bunlardan akla ilk gelen endüstriyel üretim ve işleme alanlarındaki kalıntılardır⁸. Bu kalıntılar sayısız yer altı madencilik alanları ile yüzeyde bulunan fabrika ve haddehaneleri kapsamaktadır. Ulaşım çekicilikleri ikinci önemli olanlardır. Bu tür çekicilikler endüstriyel alanlardaki demir, su ve karayolu çekicilikleridir. Üçüncü grubu sosyo-kültürel çekicilikler oluşturmaktadır. Bunlar işçi sınıfı ile işveren evlerinden oluşmaktadır. Bu çekiciliklerin tamamını bir alanda görmek mümkün olduğu gibi (örnek olarak Ruhr havzasında), sadece bir kaçının toplu olarak bulunduğu yerler de (örnek olarak Fransa ve İtalya gibi) vardır (Hospers, 2002: 397-404).

Burada akla şu soru gelebilir: Ülkemizde bu tür turizmin gelişme imkânı var mıdır? Verilecek cevabın ilk bakışta olumsuz olması beklenir. Gerçekten de ülkemiz modern sanayinin öncü ülkelerinden biri değildir. Ancak yukarıda anlatılan boyutta olmasa da ülkemizde modern sanayinin öncüleri sayılabilecek nitelikte tesisler de yok değildir. Bunlar Batıda görüldüğü şekilde alansal olarak geniş yer kaplamaktan çok tek tek ülkenin değişik yerlerinde bulunmaktadır. Bunlara Ankara’da Cumhuriyetin ilk yıllarında Alman sermayesi ile kurulan ve bugün müze olarak-ancak bakımsız bir müze-bulunan doğal gaz fabrikası örnek verilebilir. Başka bir örnek de Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası olabilir. Fabrika birinci sanayi planına göre Sümerbank’ın kurduğu ilk Türk Basma Fabrikası olması nedeniyle önem taşımaktadır. Fabrika 1937 tarihinde Atatürk tarafından hizmete açılmıştır. Dolayısıyla Türkiye için önem taşımaktadır. Fabrikanın bir diğer önemi ise bünyesinde

Ulu Önder Atatürk ve beraberindekilerin toplantı yaptıkları odanın düzenlenmesi ile bir müzeye sahip oluşudur (Kültür Bakanlığı, 2002: 41).

4.3-Soy-sop araştırma turizmi ve sıla turizmi

Soy-sop⁹ araştırma turizmi (legacy turizm) kişisel motivasyon sonucu ortaya çıkan bir turizm çeşididir. İnsanlar kimlikle, kişisel ve kolektif köklerle 1970’li yıllardan beri çok daha fazla ilgi duymaktadır. Bu durum işgücü piyasalarında, teknolojik bileşimlerde kredi sistemlerinde ve benzer alanlarda ortaya çıkan belirsizliğe dayalı güvensizlik nedeniyle ortaya çıkmıştır. Kökler (Roots) adlı, bir siyahi Amerikan ailesinin Afrika’dan başlayan bugüne kadar köklerini izleyen bir televizyon dizisi Batı dünyasında etkili olmuş ve aile soy kütüklerinin araştırılmasına yönelik olumlu katkıda bulunmuştur (Harvey, 1997: 107). Bu çeşit miras turizmi “Aile Tarihi Araştırma Turizmi”, “Soy Kütüğü Araştırma Turizmi” diye de bilinmektedir. Turist bu tür turizm faaliyetinde kişisel motivasyonu ile hareket etmektedir. Yani soy-sop araştırma turistleri, ziyaret edilen yerde kişisel anlam bulan turistlerdir. Ziyaretin amacı aile tarihinin, yani soyun ve ailenin geldiği yerin araştırılmasıdır. Kişisel destinasyon alanlarında toplumsal arşivler, kilise ve mezarlıklar araştırılmaktadır. Örnek olarak Amerika Birleşik Devletlerinde Salt Lake City’de Mormon Kilisesi dünyanın en büyük soy kütüğü kütüphanesine sahiptir (McCain ve Ray, 2003: 715). Böylece turizm “satın alınan birkaç hediye eşya dışında deneyimin satın alınması olarak ele alınırsa” (McIntosh ve Goeldner, 1986: 135), soy-sop turizmi geçmiş zamana yolculuğun satın alınmasından başka bir şey değildir. Bu tür turizm kuzey İrlanda turizminin önemli bir parçasıdır (Frances ve Kevin, 2000: 135). Yine Amerikan vatandaşı İtalyanlar ve Yahudiler bu konuda önemli bir pazar oluşturmaktadır.

Geçmiş yolculuğun bir başka çeşidi ise “Sıla Turizmi” veya “Memleket Hasreti Turizmi” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir anlatımla soy-sop turizmi uzak zamana yolculuğun turizm maksadıyla tüketilmesi iken, sıla turizminde yakın zamana yolculuğun yine aynı maksatla tüketilmesi anlamına gelmektedir. Konunun esas geçmişi özlem veya hasrettir. Ancak burada şu hususa dikkat çekmekte fayda bulunmaktadır: Sıla kelimesinin sözlük karşılığı “bir süre ayrı kaldığı bir yere veya yakınına kavuşmaktır. Yine sılaya gitmek (gurbetteki bir kimse için) doğup büyüdüğü özlediği sılaya gitmek, bir süre ayrı kaldığı evini, yurdunu görmeye gitmek” (Türk Dil Kurumu, 1988: 1298) şeklinde anlaşılmaktadır. Turizm ile birlikte ele alınınca, sıla turizminde, bu gidişin kısa süreceği dolayısıyla geri dönüşün varlığı söz konusu olacaktır. Büyük babanın yetiştirdiği çevreyi veya kişinin kendisinin yetiştirdiği çevreyi ziyaret etmesi insanlara cazip gelebilmektedir.

Kolektif yaşamın halen önemli olduğu ülkemiz sıla turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Yurt dışında yaşayan çok sayıda Türk’ün tatilde ülkesine, Türkiye’ye, gelişlerinde esas nedenlerden biri bu olmalıdır.

Bilindiği üzere ülkemizden yurt dışına olan işçi göçü, İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda Batı Avrupa’da ortaya çıkan işgücü açığı nedeniyle ortaya çıkmıştır. 1950’li yılların sonlarında Batı Avrupa ülkelerine önce bireysel olarak başlayan göç, 1960’lı yılların başından itibaren devlet tarafından özendirilmiştir. Bugün Dünyada Türkiye dışında yaşayan Türk vatandaşı sayısı 3.8 milyon kadardır. Bunların 3.3 milyon kadarı Avrupa’da, 2.3 milyon kadarı ise Almanya’da yaşamaktadır. Bu veriler göz önüne alındığında, dünyadaki Türklerin %60 kadarının Avrupa’da, Avrupa’da ki Türklerin ise %70’inin Almanya’da yaşadıkları ortaya çıkmaktadır (DPT, 2001: 1). Ayrıca yabancı ülke vatandaşlığına geçmiş bulunan vatandaşlarımızın on ülkedeki toplam sayısı 942 250 kişi kadardır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2002: 29). Böylece her yıl yurt dışından çok sayıda vatandaşımız ülkemizi ziyaret etmekte, dolayısıyla bir çeşit “Almanca Turizm” katkıda bulunmaktadır. Ancak şu husus da vurgulanmalıdır: Yurt dışında yaşayan Almanca ailelerden ancak birinci kuşak yaşama yerlerini ziyaret etmekte, ikinci ve üçüncü kuşak ise ülkemizdeki önemli turizm merkezlerine yönelmektedir (Yılmaz, 1994: 334).

Ülke içi göçler sıla turizminin bir başka nedenidir. “Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarında büyük merkezlere doğru yönelmiş nüfus akımları, 1950’li yıllardan sonra hız kazanmıştır ve halen de

bu akım devam etmektedir. Bu akım yılda 550-800 bin arasında değişmektedir. Böylece 1965-1990 yılları arasında 16.3 milyon kişi göç olayına katılmıştır ki bu da ülke nüfusunun 1/3'ünün yer değiştirdiğini ifade etmektedir (Özgür, 1998: 38-39). Buna bağlı olarak zaman zaman asıl doğum yeri veya ata dedenin yaşadığı yeri öğrenme ihtiyacı insanları bu tür turizme yönlendirmektedir. Her ne kadar Türk toplumu boş zamanlarının önemli bir kısmını ev içi faaliyetlerde (kır için %67.3, şehirler için %75) geçirirse de (Avcıkurt, 2003: 101), boş zamanların bir kısmını, özellikle dini ve milli bayramlarda, göç edilen mekânda geçirmek söz konusu olmaktadır.

5. Sonuç

Miras turizmi, mekânın yeniden yorumlanması sonucu ortaya çıkan, her türlü geçmiş (doğal ve sosyo-kültürel geçmiş) özleme dayalı bir turizm çeşididir. Zaten var olan nesne ve olguların 1970'li yıllarda yeniden yorumlanması sonucu ortaya çıkmış olan miras turizmi, kültürel turizmin bütünleyicisi ve gelişen bir parçasıdır. Turizm, miras turizmi nedeniyle yeni bir boyut kazanmış, zevk ve eğlence ile birlikte, öğrenme ve trajedi (acı verici olaylar) turizm kapsamına girmiştir. Zaman-mekân sıkışması, giderek artan eğitim seviyesi ve zamanın belirsizliği gibi nedenler bu tür turizmin ortaya çıkışının en önemli nedenleri olmuştur.

Miras turizmi geniş kapsamlı bir turizm çeşididir. Başlıca iki ana başlık altında incelenebilir: Bunlar doğal miras turizmi ve sosyo-kültürel miras turizmidir. Sosyo-kültürel miras turizmi kapsam olarak genişlik bakımından miras turizmine benzetmekte ve kendi arasında birtakım alt gruplara ayrılmaktadır. Bize göre bu alt grupları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Sosyo-kültürel miras turizmi

a-Keder Turizmi

a.1. Anında Keder Turizmi

a.2. Sonradan Keder Turizmi

a.2.1. Vahşet Alanları Turizmi

a.2.2. Felâket Alanları Turizmi

a.2.3. Savaş Alanları Turizmi

a.2.4. Suikast ve Esrarengiz Ölüm Alanları Turizmi

a.3. Dini Simgesel Ölüm Alanları Turizmi

a.4. Hapishane Tarihi Turizmi

a.5. Komünist Miras Turizmi

b-Endüstriyel Miras Turizmi

c-Soy-sop Araştırma ve Sıla Turizmi

Ancak bu alt grupların oluşturulmasında öznel davranılması ve konunun kapsam olarak geniş olmasına bağlı olarak her geçen gün yeni bir çeşidin ortaya çıkacağını söylemek zor değildir. Nitekim konunun edebi yönü ele alınmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bugün “Edebiyat Miras Turizminden”¹⁰, de bahsetmek mümkündür. Benzer şekilde “Köle Miras Turizmi”¹¹ ve Yerliler (Indigenous people) Miras Turizminden¹², de bahsedilmektedir. Yine kullanılacak çekiciliklere bağlı olarak, örnek olarak Printice’nin çekiciliklerinden biri olan tarihi kişilerle ilgili çekicilikler dikkate alınarak, “Kişilere Bağlı Miras Turizminden”¹³ bile söz edilebilir.

Türkiye tarihi geçmişi nedeniyle zengin sosyo-kültürel miras turizmi çekiciliklerine sahiptir. Örnek olarak Çanakkale savaşları, Savaş Alanları Miras Turizminde dünyada benzerine ender rastlanır yerlerden biridir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hapishane tarihi turizmi bir başka önemli çekiciliktir. Oysa suikast alanları turizmi askeri ve siyasi nedenlerle sadece konuya örnek olabilecek niteliktedir. Ülkemizde sosyo-kültürel miras alanlarının yeniden yorumlanması ve Türk Turizmine kazandırılması, ülkemizde turizmin coğrafik ve mevsimsel olarak yaygınlaşmasına katkıda bulunacak ve hem ekonomik hem de ulusal kimliğini güçlendirecek potansiyele sahiptir.

Notlar

- 1-Miras turizmi çekicilikleri konusunda farklı bir ayırım da Browne'ye aittir. Araştırmacı İrlanda için yapmış olduğu bir çalışmada, miras çekiciliklerini üç başlık altında incelemiştir. Bunlar; doğal miras çekicilikleri, insan yapımı miras çekicilikler ve kültürel miras çekicilikleridir (Browne, 1994: 15-16).
- 2-Miras ve postmodern turizm konusunda bakınız; Nuryanti, 1996, "Heritage and Postmodern Tourism", s. 249-260.
- 3-Dark kelimesinin sözlük karşılığı olarak 16 anlamı bulunmaktadır. Dark sözcüğü kesvetli, üzücü, gamlı, mağmum, kötü, esrarlı gibi anlamları vardır.
- 4-Thanato ise ölüm ön ekini ifade etmektedir. Thanatoloji ölüm bilimi anlamına gelmektedir. Thanatophobia ölüm korkusu anlamına gelirken, thanatopsis ölüm üzerine düşünceler, ölüm düşüncesi anlamına gelmektedir (Atalay, 2001: 879, 3355).
- 5-Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı için bakınız; Yaşar, 2002, "Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (Barış Parkı), Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri".
- 6-Anzaklar konusunda bakınız; Slade, 2003, "Gallipoli Thanatourism, The meaning of Anzac", s. 779.
- 7-Seks turizmi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız; Clancy, M., (2002), The Globalization of Sex Tourism and Cuba: A Commodity Chains Approach, s. 63-88.
- 8-Madencilik miras turizmi konusunda bakınız; Pretes, 2002, "Touring Mines and Mining Tourists", s. 439-456.
- 9-Soy-sop, bütün soy ve hısımlar anlamını taşımaktadır (Türk Dil Kurumu, 1988: 1330)
- 10-Edebiyat Miras Turizmi konusunda bakınız; Herbert, 2001, "Literary Places, Tourism and The Heritage Experience", s. 312-333.
- 11-Köle turizmi konusunda bakınız; Dann, G. M.S., Seaton, A.V., (2001) Slavery, Contested Heritage and Thanatourism.
- 12- Boyd, W.S., (2003), "Marketing challenges and opportunities for heritage tourism", s. 189-202.
- 13-Bu konuda Aliagaoglu ve Temurcin tarafından, "Miras Turizmi Açısından Atatürk Evleri" adlı bir çalışma yapılmış ve Atatürk Araştırma Merkezi Erdem Dergisinin 41. sayısında yayınlanmıştır.

Teşekkür

Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı hakkında duygularını kaleme aldığı için Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü öğrencilerinden Reşat AKYÜZ'e teşekkür ederim.

Referanslar

- Aliagaoglu, A., (2004), *Afyonkarahisar Şehir Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Atalay, H., (2001) *İngilizce-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Avcıkurt, C., (2003) *Turizm Sosyolojisi*, Turist-Yerel Halk Etkileşimi, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Boniface, P., Fowler, P.J., (1993) *Heritage and Tourism in 'the global village'*, Routledge, London.
- Boniface, B.G., Cooper, C., (1994) *The Geography of Travel and Tourism* (second edition), Butterworth, Heinemann.
- Boyd, W.S., (2003), "Marketing challenges and opportunities for heritage tourism", *Managing Visitor Attractions New Directions*, In A. Fyall, B. Garrod, A. Leask, Elsevier, s. 189-202, New York.
- Browne, S., (1994), "Heritage in Ireland's Tourism Recovery", *Cultural Tourism*, In J.M. Fladmark, s. 13-25, Donhead, UK.
- Confer, J.C., Kerstetter, D.L., (2000) "Past Perfect: Explorations of Heritage Tourism", *Parks & Recreation*, Vol. 35, Issue 2, s. 38-57.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2002) *2000-2001 Raporu, Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişme ve Sayısal Bilgiler*, Ankara.
- Çanakkale Seramik, (1995) *Çanakkale Savaşları, Gallipoli Campaign 1915-1916 80. Yıl Dönümü/80 th Anniversary 1915-1995*, İstanbul.
- Clancy, M., (2002) "The Globalization of Sex Tourism and Cuba: A Commodity Chains Approach", *Studies in Comparative International Development*, Vol. 36, No. 4, s. 63-88.
- Dann, G. M.S., Seaton, A.V., (2001) *Slavery, Contested Heritage and Thanatourism*, The Howarth Hospitality Press, New York.
- Doğan, H.Z., (1987) *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*, Uğur Ofset Matbaacılık ve Ticaret, İzmir.
- Doğaner, S., (2003) "Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması", *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu* (16-18 Nisan), İzmir.
- DPT, (2001) *Beş Yıllık Kalkınma Planı, İşgücü Piyasası, Yurt Dışında Yaşayan Türkler ÖİK Raporu*, Ankara.

- Edwards, J. A., (1996) "Mines and Quarries, Industrial Heritage Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 23, No. 2, s. 341-363.
- Ersoy, M. A., *Safahat*, Karaman Yayınları.
- Frances, M., Kevin, B., (2000) "Clonmacnoise: a monastic site, Burial Ground and Tourist Attraction", *Cultural Attractions and European Tourism*, In Greg Richards, CABI Publishing, UK.
- Solmaz, G., (2001) *Tanıkların Diliyle Ermeni Vahşeti-bir sözlü tarih denemesi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Harvey, D., (1997) *Postmodernliğin Durumu* (Çeviren: S. Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- Herbert, D., (2001) "Literary Places, Tourism and The Heritage Experience", *Annals of Tourism Research*, Vol. 28, No. 2, s. 312-333.
- Hospers, G., (2002) "Industrial Heritage Tourism and Regional Restructuring in the European Union", *European Planning Studies*, Vol. 10, No. 3, s. 397-404.
- Johnson, N. C., (1996) "Where Geography and History Meet: Heritage Tourism and the Big House in Ireland", *Annals of Association of American Geographers*, 86(3), s. 551-566.
- Kurat, T., (2001) The Gallipoli Campaign International Perspectives 85 Year on, *Conference Papers*, 24-25 April 2000, Çanakkale.
- Kültür Bakanlığı, (2002) *Türkiye Müzeleri*, Antlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Lennon, J., Foley, M., (2000) *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, Continuum, London.
- Light, D., (2000a) "Gazing on communism: heritage tourism and post-communist identities in Germany, Hungary and Romania", *Tourism Geographies* 2(2), s. 157-176.
- Light, D., (2000b) "An Unwanted Past: contemporary tourism and the heritage of communism in Romania", *Journal of Heritage Studies*, Vol. 6, No. 2, s. 145-160.
- McCain, G., N.M. Ray., (2003) "Legacy tourism: the research for personel meaning in heritage travel", *Tourism Menagement*, Vol. 24, s. 713-717.
- McIntosh, R.W., Goeldner, C.R., (1986) *Tourism Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley & Sons, Inc. New York.
- Nuryanti, W., (1996) "Heritage and Postmodern Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 23, No. 2, s. 249-260.
- Pretes, M., (2002) "Touring Mines and Mining Tourists", *Annals of Tourism Research*, Vol. 29, No. 2, s. 439-456.
- Özgündüz, M.A., (2004) "Caferiler", *Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı 139, s. 84-91.
- Özgüç, N., (1998) *Turizm Coğrafyası, Özellikler, Bölgeler*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Özgür, E.M., (1998) *Türkiye Nüfus Coğrafyası*, GMC Basın-Yayın Ltd. Şti, Ankara
- Rabinson, H., (1976) *A Geography of Tourism*, Macdonald and Evans, London.
- Richards, G., (1996) "Production and Consumption of European Cultural Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 23, No. 2, s. 261-283.
- Richards, G., (2001) "The Development of Cultural Tourism in Europe", *Cultural Attractions and European Tourism*, In Greg Richards, s. 3-30, CABI Publishing, UK.
- Seaton, A.V., (1999) "War and Thanatourism: Waterloo 1815-1914", *Annals of Tourism Research*, Vol. 26, No. 1, s. 130-158.
- Shaw, G., Williams, A.M., (1994) *Critical Issues in Tourism*, Blackwell Publishers, UK.
- Slade, P., (2003) "Gallipoli Thanatourism The Meaning of ANZAC", *Annals of Tourism Research*, Vol. 30, No. 4.
- Strange, C., Kempa, M., (2003) "Shades of Dark Tourism, Alcatraz and Robben Island", *Annals of Tourism Research*, Vol. 30, No. 2, s. 386-405.
- Tarım ve Orman Bakanlığı, (1981) *Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı*, Ankara.
- Timothy, D., (1997) "Tourism and Personel Heritage Experience", *Annals of Tourism Research*, Vol. 24, Issue 3, s. 751-754.
- Tunbridge, J., Ashworth, G., (1996) *Dissonant Heritage: The Managment of the past as a Resource in Conflict*, Wiley, Chischester.
- Türk Dil Kurumu, (1988) *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Urry, J., (1990) *The Tourist Gaze*, Sage Publications, London.

- Uzuner, B., (2001) *Uzun, Beyaz Bulut Gelibolu*, Remzi Kitabevi.
- Williams, S., (1998) *Tourism Geography*, Routledge, London.
- Yale, P., (1991) *From Tourist attractions to Heritage Tourism*, ELM Publications, Huntingdon.
- Yaşar, O., (2001) “Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (Barış Parkı), Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 36’ dan ayrı basım.
- Yılmaz, C., (1994) “Türkiye’de Turizmin Geliştirilmesi ve Turizm Gelirlerinin Artırılmasında Batı Avrupa’daki İşçilerimizden Faydalanma İmkanları”, *Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı*, s. 328-342.
- Yurt Ansiklopedisi, (1982) Aydın Maddesi, Cilt 2, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- [www. msnbc-ntv.com.tr](http://www.msnbc-ntv.com.tr).
- [www. sinop.adelet. gov. tr](http://www.sinop.adelet.gov.tr).
- [www. sinoplu.com](http://www.sinoplu.com).